НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК БЕЛАРУСИ

Белорусская сельскохозяйственная библиотека
им. И.С. Лупиновича

Институт истории

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО БЕЛАРУСИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ (XIX – НАЧАЛО XXI в.)

Доклады Международной научной конференции
Минск, 23 сентября 2021 г.

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК БЕЛАРУСИ

Белорусская сельскохозяйственная библиотека
им. И. С. Лупиновича

Институт истории

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО БЕЛАРУСИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ (XIX – НАЧАЛО XXI в.)

Доклады Международной научной конференции
Минск, 23 сентября 2021 г.

Минск
УП «ИВЦ Минфина»
2021

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

УДК 63(091)(476)
ББК 4г
С29

Редакционная коллегия:
Ю. О. Каракулько (отв. ред.),
В. Б. Бабарико-Омельченко, М. В. Глеб, Т. В. Долгач, В. Н. Жук, В. Г. Мазец, Н. Е. Новик, О. А. Сивурова, К. В. Сытько, Н. С. Шакура,

Рецензенты:
доктор исторических наук, профессор Э. Г. Иоффе
кандидат исторических наук С. А. Третьяк

С29 **Сельское хозяйство Беларуси сквозь призму научных исследований (XIX – начало XXI в.)** : доклады Международной научной конференции, Минск, 23 сентября 2021 г. / Национальная академия наук Беларуси, Белорусская сельскохозяйственная библиотека им. И. С. Лупиновича, Институт истории ; редкол.: Ю. О. Каракулько (отв. ред.) [и др.] ; рец.: Э. Г. Иоффе, С. А. Третьяк. – Минск : ИВЦ Минфина, 2021. – 436 с.

ISBN 978-985-880-155-7

В сборник включены доклады участников Международной научной конференции «Сельское хозяйство Беларуси сквозь призму научных исследований (XIX – начало XXI в.)».

Опубликованы доклады представителей различных отраслей науки – исторических, сельскохозяйственных, экономических, педагогических, технических, архитектуры: ученых академических научных учреждений, аспирантов, докторантов, преподавателей учреждений образования, руководителей и специалистов библиотек и архивов Беларуси, России и Украины.

Материалы сборника могут представлять интерес для историков, специалистов, работающих в сфере науки, образования, сельского хозяйства, информационной и библиотечной отрасли, ученых и исследователей, преподавателей, аспирантов, магистрантов и студентов, а также всех, кто интересуется вопросами истории.

Авторы опубликованных статей несут персональную ответственность за точность и достоверность представленной информации.

УДК 63(091)(476)
ББК 4г

ISBN 978-985-880-155-7

©ГУ «Белорусская сельскохозяйственная библиотека им. И.С. Лупиновича» Национальной академии наук Беларуси, 2021

©Оформление. УП «ИВЦ Минфина», 2021

1В 482913

ДУ «Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі»

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси – http://library.basnet.by

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS

I.S. Lupinovich Belarus Agricultural Library

Institute of History

AGRICULTURE OF BELARUS THROUGH THE PRISM OF SCIENTIFIC RESEARCH (XIX – EARLY XXI CENTURY)

Proceedings of the International scientific conference, Minsk, September 23, 2021

Minsk
UE "Information and Computing Center of the Ministry of Finance"
2021

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

UDC 63(091)(476)

Editorial board:
Yu. A. Karakulka (managing editor),
V. B. Babaryka-Amelchanka, M. V. Hleb, T. V. Dolgach, V. M. Zhuk, V. G. Mazets, N. E. Novik, O. A. Sivurova, K. V. Sytsko, N. S. Shakura

Reviewers:
Grand PhD in Historical sciences, professor E. G. Ioffe
PhD in Historical sciences S. A. Tretyak

Agriculture of Belarus through the prism of scientific research (XIX – early XXI century): proceedings of the International scientific conference, Minsk, September 23, 2021. Minsk : Information and Computing Center of the Ministry of Finance, 2021. 436 p.

ISBN 978-985-880-155-7

The proceedings include papers presented at the International scientific conference "Agriculture of Belarus through the prism of scientific research (XIX – early XXI century)".

Researchers of different branches of science (historical, agricultural, economic, pedagogical, technical, and architectural) have submitted their papers: scientists of academic scientific institutions, PhD and grand PhD students, lecturers of educational institutions, managers and specialists of libraries and archives of Belarus, Russia and Ukraine.

The papers in the proceedings may be of interest to historians, specialists working in science, education, agriculture, information and library sector, scientists and researchers, PhD and Master's degree students, students, as well as to all interested in history.

The accuracy and reliability of the information presented in the papers belong solely to the authors.

UDC 63(091)(476)

ISBN 978-985-880-155-7

©ГУ «Белорусская сельскохозяйственная библиотека им. И.С. Лупиновича» Национальной академии наук Беларуси, 2021

©Design. UE "Information and Computing Center of the Ministry of Finance", 2021

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

СОДЕРЖАНИЕ

РЕШЕНИЕ АГРАРНОГО ВОПРОСА И ВНЕДРЕНИЕ ДОСТИЖЕНИЙ АГАРНОЙ НАУКИ В СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО БЕЛАРУСИ

Саракавік І.А. Аграрнае пытанне ў Беларусі і яго вырашэнне: гісторыка-прававы зрэз..... 11
Рацько А.Ф. Урадавыя мерапрыемствы па карэкціроўцы ўмоў адмены прыгоннага права ў Беларусі ў сувязі з паўстаннем 1863–1864 гг..... 23
Крепть М.А. Аграрная социология Флориана Знанецкого в контексте исследований модернизационных процессов на территории Беларуси в конце XIX – начале XX в..... 32
Колос А.В. Минская машиноиспытательная станция – центр опытной эксплуатации машинно-тракторного парка (1922–1941 гг.)..... 41
Смяховіч М.У. Матэрыялізацыя дасягненняў аграрнай навукі Савецкай Беларусі ў вытворчасць: шляхі і механізмы (1955–1985гг.)..... 50

РОЛЬ НАУКИ, ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОСВЕЩЕНИЯ В РАЗВИТИИ АГАРНОЙ ОТРАСЛИ БЕЛАРУСИ

Ерашэвіч А.У. Беларускае вольнае эканамічнае таварыства: арганізацыйна-фінансавыя аспекты стварэння і дзейнасці..... 59
Ерашэвіч А.У. Вопытная паказальная гаспадарка Беларускага вольнага эканамічнага таварыства: арганізацыйна-фінансавыя аспекты дзейнасці і скасавання..... 71
Медведева Г.Е. У истоков сельскохозяйственного образования: история Белорусской государственной сельскохозяйственной академии..... 83
Сергачев С.А. Научные исследования Горыгорецкого земледельческого института по сельскому строительству в середине XIX в..... 94
Байголаў Я.А. Культурна-асветніцкая дзейнасць сельскагаспадарчых таварыстваў на тэрыторыі Магілёўскай губерні ў канцы XIX – пачатку XX стст..... 104
Бухавец П.П. Арганізацыя сельскагаспадарчых чытанняў і курсаў у Мінскай губерні ў апошняй чвэрці XIX – пачатку XX стст..... 117
Новик Н.Е. Сельскохозяйственная наука и образование на территории Беларуси в годы Первой мировой войны..... 127

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

Дубовик А.К. Вклад в развитие сельскохозяйственной науки Вольно-Экономического общества в Белорусском государственном политехническом институте (1921–1922 гг.).. 136
Мазец В. Г. Станаўленне Інстытута сялян-даследчыкаў у Беларусі ў 2-й палове 1920-х гг..... 146
Киселева М.С. История агроэкотуризма в условиях Беларуси 155
Кривуть В.И. Акция Сельскохозяйственной подготовки на территории Полесского воеводства в межвоенный период..... 163
Жук С.А. Арганізацыя навучання даследчыкаў у галіне біялагічных навук у АН БССР (другая палова 1940-х – сярэдзіна 1950-х гг.)..... 172
Бабарыка Д.П., Смяховіч М.У. Кадравы патэнцыял аграрнай навукі БССР (1965–1980 гг.)..... 181
Сыцько К.В. Дакументы фонду 1509 «Заходняе аддзяленне УАСГНІЛ» Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь як крыніца па гісторыі сельскагаспадарчых навук..... 192

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ НАУКИ БЕЛАРУСИ В БИОГРАФИЯХ

Шимукович С.Ф. Уроженцы белорусских земель в развитии сельскохозяйственной науки Российской империи в XIX – начале XX века..... 201
Голикова Е.М. Организатор сельскохозяйственного образования и отраслевых научных исследований профессор М. Н. Очаповский (1788–1854 гг.)..... 224
Бабарыка-Амельчанка В.Б. Адлюстраванне жыцця і дзейнасці прадстаўнікоў аграрнай навукі Беларусі XIX – пачатку XX ст. у навуковай літаратуры..... 234
Баранова А.С. Значение деятельности Э. Войниловича для развития сельского хозяйства на белорусских землях..... 249
Вергунов В.А. Академик АН БССР Н.К. Малюшицкий (1872–1929), прославивший украинскую аграрную науку..... 258
Мяньчэня С.В. Жыццёвы шлях акадэміка Ювеналія Вейса..... 266
Глеб М.В. «Белорусский Мичурин»: крестьянин-исследователь И. К. Мороз в Институте белорусской культуры в 1925 г..... 273
Бараноўскі А.В. Дзмітрый Прышчэпаў на чале Беларускага навукова-даследчага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі імя У. І. Леніна пры СНК БССР..... 283

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

Гарелик М.В. Жизнь и научная деятельность Петра Ивановича Альсмика (по материалам Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов)..... 289
Морозов В.Н. Вклад А. Р. Жебрака и Н. В. Турбина в развитие белорусской генетики..... 299
Третьяк Е.И. Жизнь и научная деятельность В. Ф. Купревича в аудиовизуальных документах БГАКФФД..... 309
Жук В.Н. Академики Академии сельскохозяйственных наук БССР (1957–1961)..... 320
Пилипук А.В. Вызовы времени и вклад ученых Института системных исследований в АПК НАН Беларуси в аграрную экономическую науку..... 334

ОПУБЛИКОВАННОЕ НАСЛЕДИЕ АГРАРНОЙ НАУКИ БЕЛАРУСИ: ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ И СОВРЕМЕННОЕ РАСКРЫТИЕ

Берёзкина Н.Ю. Сельскохозяйственные периодические издания Беларуси (вторая половина XIX – начало XX в.)..... 349
Берёзкина Н.Ю. Издание книг сельскохозяйственного профиля во второй половине XIX – начале XX в. в Беларуси... 357
Шостак А.А. Аграрная книга в коллекциях редкого и ценного фонда библиотеки им. Д. Р. Новикова УО «Белорусская государственная сельскохозяйственная академия»..... 366
Нохрина В.А., Кабанова Э.В., Гринкевич О.А., Кочеткова Ю.О., Соболева Л.Н. Белорусская сельскохозяйственная литература в информационных ресурсах ЦНСХБ..... 377
Чебатуркина Н.М. Биобиблиография ученого как тематический источник научной информации..... 386
Сивурова О.А., Шакура Н.С., Аксюто Е.В., Слемнева В.В. Роль Белорусской сельскохозяйственной библиотеки в сохранении и раскрытии наследия аграрной науки: персональные страницы ученых-аграриев..... 397
Воронович С.И., Лаппо О.А. «Ученые-аграрии Национальной академии наук Беларуси» – информационно-поисковый инструмент популяризации аграрной науки..... 405
Бородай И.С., Татарчук Л.М. Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН в системе международных научных коммуникаций..... 415
Сведения об авторах..... 425

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

CONTENTS

THE SOLUTION TO THE AGRARIAN QUESTION AND INTRODUCTION OF AGRICULTURAL RESEARCH ACHIEVEMENTS INTO THE AGRICULTURE OF BELARUS

Sorokovik I.A. The agrarian question in Belarus and its solution: a historical and legal cross-section..... 11

Ratsko A.F. Government measures on correcting the conditions for the abolition of serfdom in Belarus in connection with the uprising of 1863–1864..... 23

Krents M.A. The agricultural sociology of Florian Znanetsky in the context of modernization processes studies in Belarus in the late 19th – early 20th century..... 32

Kolos A.V. Minsk Machine Testing Station – the center of experimental operation of the machine and tractor fleet (1922–1941) 41

Smekhovich N.V. Materialization of the achievements of agricultural science in Soviet Belarus into production: directions and mechanisms (1955–1985)..... 50

THE ROLE OF SCIENCE, EDUCATION AND ENLIGHTENMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN BELARUS

Yerashevich A.V. The Belarusian Free Economic Society: organizational and financial aspects of its creation and operation..... 59

Yerashevich A.V. Experimental demonstration farm of the Belarusian Free Economic Society: organizational and financial aspects of its operation and liquidation..... 71

Medvedeva G.E. At the origins of agricultural education: the history of the Belarusian State Agricultural Academy..... 83

Sergachev S.A. Scientific research of the Gorygoretsky Agricultural Institute on rural construction in the middle of the 19th century..... 94

Baiholau Y.A. Cultural and educational activities of agricultural societies in the Mogilev province in the second half of the 19th – early 20th centuries..... 104

Bukhavets P.P. Organization of agricultural readings and courses in the Minsk Governorate in the last quarter of the 19th – early 20th centuries..... 117

Novik N.E. Agricultural science and education in Belarus during the First World War..... 127

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

Dubovik A.K. Contribution to the development of agricultural science of the Free Economic Society at the Belarusian State Polytechnical Institute (1921–1922)..... 136
Mazets V.G. The formation of the Institute of Peasant-Researchers in Belarus in the 2nd half of the 1920s..... 146
Kiseleva M.S. The history of agri-ecotourism in the conditions of Belarus..... 155
Kryvuts V.I. Agricultural Training Campaign on the territory of Polesie Voivodeship during the interwar period..... 163
Zhuk S.A. Organization of training of researchers in the field of biological sciences at the Academy of Sciences of the BSSR (the second half of the 1940s – the middle 1950s)..... 172
Babaryka D.P., Smekhovich N.V. Human resource capacity of agricultural science of the BSSR (1965–1980)..... 181
Sytsko K.W. Documents of the 1509 Fund "Western Branch of the VASKhNIL" of the National Archives of the Republic of Belarus as a source on the history of agricultural sciences..... 192

DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL SCIENCE IN BELARUS IN BIOGRAPHIES

Shymukovich S.F. Natives of the Belarusian lands in the development of agricultural science of the Russian Empire in the 19th – early 20th century..... 201
Holikova O.M. An organizer of agricultural education and branch scientific research professor M. N. Ochapovsky (1788–1854)..... 224
Babaryka-Amelchanka V.B. Reflection of life and activity of the agrarian scientists of Belarus of the 19th – early 20th century in the scientific literature..... 234
Baranova A.S. The importance of E. Voinilovich's activities for the development of agriculture in the Belarusian lands..... 249
Verhunov V.A. An academician of the Academy of Sciences of the BSSR N.K. Malyushitsky (1872–1929) who glorified the Ukrainian agrarian science..... 258
Mianchenya S.V. The life path of academician Juvenaly Weiss..... 266
Hleb M.V. "Belarusian Michurin": a peasant researcher I. K. Moroz at the Institute of Belarusian Culture in 1925..... 273
Baranouski A.V. Dzmitryj Pryščepau at the head of the Belarusian Scientific Research Institute of Agriculture and Forestry named after V. I. Lenin under the Council of People's Commissars of the BSSR..... 283

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

Garelik M.V. The life and scientific activity of Pyotr Ivanovich Alsmik (based on the materials of the Belarusian State Archives of Films, Photographs and Sound Recordings)..... 289
Marozau V.M. Contribution of A. R. Zhebrak and N. V. Turbin to the development of Belarusian genetics..... 299
Tratsiak A.I. The life and scientific activity of Vasiliy Kuprevich (based on materials of the Belarusian State Archives of Films, Photographs and Sound Recordings)..... 309
Zhuk V.M. Academicians of the Academy of Agricultural Sciences of the BSSR (1957–1961)..... 320
Pilipuk A.V. Time challenges and contribution of the scientists of the Institute of System Researches in Agroindustrial Complex of NAS of Belarus to agricultural economic science..... 334

PUBLISHED HERITAGE OF AGRICULTURAL SCIENCE IN BELARUS: HISTORY OF CREATION AND MODERN DISCLOSURE

Beryozkina N.Yu. Agricultural periodicals of Belarus (second half of the 19th – early 20th century)..... 349
Beryozkina N.Yu. Publication of agricultural books in the second half of the 19th – early 20th century in Belarus..... 357
Shostak A.A. Agricultural books in rare and valuable collections of the Library named after D. R. Novikov of the Belarusian State Agricultural Academy..... 366
Nokhrina V.A., Kabanova E.V., Grinkevich O.A., Kochetkova Y.O., Soboleva L.N. Belarusian agricultural literature in the information resources of the Central Scientific Agricultural Library..... 377
Chebaturkina N.M. A scientist's biobibliography as a thematic source of scientific information..... 386
Sivurova O.A., Shakura N.S., Aksiuta E.V., Slyamnyova V.V. The role of Belarus Agricultural Library in the preservation and disclosure of the heritage of agricultural science: personal pages of agricultural scientists..... 397
Voronovich S.I., Lappo V.A. "Agricultural Scientists of the National Academy of Sciences of Belarus" as an information and search tool for promoting agrarian science..... 405
Borodai I.S., Tatarchuk L.M. National Scientific Agricultural Library of NAAS in the system of international scientific communications..... 415
Information about the authors..... 425

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

РЕШЕНИЕ АГРАРНОГО ВОПРОСА И ВНЕДРЕНИЕ ДОСТИЖЕНИЙ АГАРНОЙ НАУКИ В СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО БЕЛАРУСИ

THE SOLUTION TO THE AGRARIAN QUESTION AND INTRODUCTION OF AGRICULTURAL RESEARCH ACHIEVEMENTS INTO THE AGRICULTURE OF BELARUS

УДК 338.43(091)(476)
https://doi.org/10.47612/978-985-880-155-7-2021-11-22

І. А. Саракавік

Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, Мінск, Беларусь

АГРАРНАЕ ПЫТАННЕ Ў БЕЛАРУСІ І ЯГО ВЫРАШЭННЕ: ГІСТОРЫКА-ПРАВАВЫ ЗРЭЗ

Анатацыя. Артыкул прысвечаны аграрнаму пытанню на тэрыторыі Беларусі, пачынаючы з Сяроднявечча, яго вырашэнне ў наступныя стагоддзі аказала істотны ўплыў на стан сельскай гаспадаркі і пасадзейнічалі яе развіццю на сучасным гістарычным этапе.

Ключавыя словы: аграрнае пытанне, сельская гаспадарка, Беларусь, рэформа, заканадаўства, Савецкі Саюз, Рэспубліка Беларусь.

Для цытавання. Саракавік, І. А. Аграрнае пытанне ў Беларусі і яго вырашэнне: гісторыка-прававы зрэз / І. А. Саракавік // Сельское хозяйство Беларуси сквозь призму научных исследований (XIX – начало XXI в.) : докл. Междунар. науч. конф., Минск, 23 сент. 2021 г. / Нац. акад. наук Беларуси, Белорус. с.-х. б-ка им. И. С. Лупиновича, Ин-т истории ; редкол.: Ю. О. Каракулько (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2021. – С. 11–22.

И. А. Сороковик

Академия управления при Президенте Республики Беларусь, Минск, Беларусь

АГРАРНЫЙ ВОПРОС В БЕЛАРУСИ И ЕГО РЕШЕНИЕ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ СРЕЗ

Аннотация. Статья посвящена аграрному вопросу на территории Беларуси, начиная со Средневековья, его решение в последующие века оказало существенное влияние на состояние сельского хозяйства и посодействовало ее развитию на современном историческом этапе.

Ключевые слова: аграрный вопрос, сельское хозяйство, Беларусь, реформа, законодательство, Советский Союз, Республика Беларусь.

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

Ivan A. Sorokovik

The Academy of Public Administration under the aegis of the President of the Republic of Belarus, Minsk, Belarus

THE AGRARIAN QUESTION IN BELARUS AND ITS SOLUTION: A HISTORICAL AND LEGAL CROSS-SECTION

Abstract. The article is devoted to the agrarian question on the territory of Belarus. Starting from the Middle Ages to the following centuries its solution had a significant impact on the state of agriculture and contributed to its development at the present historical stage.

Keywords: the agrarian question, agriculture, Belarus, reform, legislation, the Soviet Union, the Republic of Belarus.

For citation. Sorokovik I. A. The agrarian question in Belarus and its solution: a historical and legal cross-section. Agriculture of Belarus through the prism of scientific research (XIX – early XXI century): proceedings of the International scientific conference, Minsk, September 23, 2021. Minsk, 2021, pp. 11–22 (in Belarusian).

Гэтай тэме прысвечаны шматлікія не толькі кандыдацкія, але і доктарскія дысертацыі. Характэрна, што іх аўтарамі з'яўляюцца не толькі гісторыкі, але эканамісты і юрысты. Асабліва вясомы ўносак у гэту справу ў савецкі час здзейсніў член-карэспандэнт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, заслужаны юрыст Рэспублікі Беларусь, доктар юрыдычных навук, прафесар Мікалай Васільевіч Сторажаў. Яго пяру належаць звыш 100 навуковых прац, у тым ліку 6 манаграфій у галіне калгаснага, аграрнага, зямельнага і экалагічнага права. Сярод іх:. «Правовое положение колхоза на современном этапе», «Правовой режим мелиорированных земель», «Правовое обеспечение земельно-аграрной реформы в Республике Беларусь»[1] і інш.

[1] Сторожев Н. В. Правовое положение колхоза на современном этапе. Минск : Наука и техника, 1975. 248 с. ; его же : Правовой режим мелиорированных земель // Совет. государство и право. 1985. № 3. С. 45–52 ; Сторожев Н. В., Кузьмич И. П. Правовое обеспечение земельно-аграрной реформы в Республике Беларусь // Выбраныя навуковыя працы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, 1921–2001 : у 7 т. Т. 3. Юрыспрудэнцыя. Эканоміка. Міжнародныя адносіны / рэдкал.: В. М.Гадуноў (адк. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 2001 и др.

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

Даследаванню гісторыі аграрных адносін у савецкі перыяд прысвяцілім свае шматлікія працы дактары гістарычных навук А. М. Сарокін[2] і В. С. Саковіч[3].

На сучасным этапе развіцця Рэспублікі Беларусь асаблівы плённы ўклад у вырашэнне аграрнага пытання ўносіць акадэмік НАН Беларусі, заслужаны дзеяч навукі Рэспублікі Беларусь, доктар эканамічных навук, прафесар Уладзімір Рыгоравіч Гусакоў. Асабіста і ў суаўтарстве з іншымі навукоўцамі апублікавана звыш 800 навуковых прац, уключаючы 22 кнігі і манаграфіі, каля 100 брашур і рэкамендацый. Вялікую цікавасць выклікаюць яго такія працы, як «История и экономика «крестьянского вопроса» «Новейшая экономика и организация сельского хозяйства в условиях становления рынка: научный поиск, проблемы, решения», «Механизм рыночной организации аграрного комплекса: оценка и перспективы»[4] і інш.

Вялікі ўклад у распрацоўку тэмы ўнеслі і іншыя аўтары. Такая ўвага да тэмы не выпадкова. З часу з'яўлення чалавека адной з галоўных яго праблем стала пытанне здабыцця харчавання. Вялікі пералом у развіцці грамадлства адбыўся дзякуючы неалітычнай рэвалюцыі. Яна прывяла да укаранення земляробства і жывёлагадоўлі як асновы для пастаяннага ўзнаўлення галоўных прадуктаў харчавання і меншай залежнасці ад прыроды. Сам чалавек мала змяніўся за тры тысячагоддзі. Важныя змены адбыліся ў прыладах працы, развіцці вытворчых сіл і вытворчых адносін. Прыкметна павялічылася працягласць жыцця чалавека. Паступова змяняліся сацыяльная структура

[2] Сорокин А. Н. Совхозы Белорусской ССР : 1917–1941 гг. Минск : Наука и техника, 1979. 247 с.; его же : Совхозы БССР в период построения фундамента социализма (1926–1932 гг.). Минск : Наука и техника, 1971. 174 с. и др.

[3] Сакович В. С. Сельское хозяйство Беларуси: исторический очерк развития // Белорус. экон. журн. 1999. № 3. С. 114–125; его же : Сельское хозяйство в Республике Беларусь в 1980–2007 г.: тенденции развития. Минск : Белорус. наука, 2008. 497 с. и др.

[4] Гусаков В. Г. История и экономика «крестьянского вопроса. Минск : БелНИИ экономики и информ. АПК, 1997. 167 с.; его же : Новейшая экономика и организация сельского хозяйства в условиях становления рынка: научный поиск, проблемы, решения. Минск : Белорус. наука, 2008. 430 с.; его же : Механизм рыночной организации аграрного комплекса: оценка и перспективы. Минск : Беларус. навука, 2011. 363 с. и др.

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

грамадства, яго палітычная арганізацыя, якія прывялі да ўтварэння дзяржавы.

Адной з галоўнейшых задач кожнай краіны стала задавальненне насельніцтва ў прадуктах харчавання на аснове развіцця сельскай гаспадаркі. Кожная з дзяржаў вырашала гэта пытанне, зыходзячы з грамадскага і палітычнага ладу, прыродных умоў, практыкі развіцця гаспадаркі. Грамадскія адносіны першапачаткова рэгуляваліся звычаёвым правам, а затым – пісьмовым.

Суровыя прыродныя ўмовы нашых далёкіх продкаў застаўлялі іх дзеля эфектыўнага развіцця земляробства і жывёлагадоўлі ўжо ў VI–VIII ст. аб'ядноўвацца ў абшчыны, якія былі найбольш прыемлімай формай вядзення сельскай гаспадаркі. На аснове даследаванняў прафесараў А. П. П'янкова [1, с. 7, 8] і В. І. Гарэмыкінай [2, с. 22, 31, 74] доктар гістрычных навук Г. В. Штыхаў прыйшоў да высновы, што ва ўсходніх славян у IX–XI ст. суіснавалі тры гаспадарчыя ўклады: першабытнаабшчынны, які сыходзіў з гістарычнай арэны; рабаўладальніцкі, які не атрымаў значнага развіцця; і новы феадальны, які нараджаўся і пракладваў сабе шлях у будучыню [3, с. 43–50].

Аграрнае пытанне найбольш востра паўстала на тэрыторыі Беларусі ў гады існавання Беларуска-Літоўскай дзяржавы Вялікага Княства Літоўскага. У гэты перыяд у Заходняй Еўропе ужо развіваўся гандлёвы капіталізм, і яна востра мела патрэбу ў харчаванні. Маючы велізарны зямельны фонд, ВКЛ мела магчымасць зарабіць на гэтым і паправіць сваё эканамічнае становішча. Аднак дзеючая форма гаспадарання не дазваляла гэтага зрабіць. Неабходна было ўводзіць новую, больш эфектыўную. Пры тым, у розных рэгіёнах Княства, і перш за ўсё ў княствах-анексах, меліся розныя крытэрыі вымярэння зямлі і вымярэння падатку. Больш за тое, зямля ўладальніка была раскідана ў розных месцах, існавала празпалосіца. Гэта тармазіла эканамічнае развіццё дзяржавы. Гэтымі асноўнымі фактарамі і было выклікана правядзенне аграрнай рэформы на аснове акта

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

«Устава на волоки», прынятая 1 красавіка 1557 г. па рэкамендацыі камісіі на чале з Мікалаем Радзівілам Чорным [4]. У склад камісіі ўваходзілі маршалак дворны і пісар ВКЛ Астафій Валовіч і Пётра Хвальчэўскі [5, с. 22]. Закон складаўся з 49 артыкулаў. Яны, у прыватнасці, рэгулявалі абавязкі сялян з валокі зямлі; парадак стварэння і функцыянавання фальваркаў – новай формы гаспадарання; правядзенне валочнай памеры; парадак надзялення зямлёй. Усталёўвалася валока – 21, 36 га, якая магла дзяліцца на 30 моргаў; прапісваўся прававы статус старастаў і дзяржаўцаў і інш. Валока стала асноўнай адзінкай для вымярэння меры зямлі і меры падатку для ўсіх рэгіёнаў дзяржавы, дзе яна ажыццяўлялася. «Устава на волоки» паслужыла ўзмацненню і пашырэнню таварна-грашовых адносін, павелічэнню феадальнай уласнасці, яе прыбытковасці і адначасова абеззямельванню сялян. Калі прывілей Казіміра Вялікага 1447 г. паклаў пачатак працэсу прыгону сялян, то «Устава на волоки» 1557 г., а затым Статуты ВКЛ працягнулі яго. Па заключэнні прафесара Т. І. Доўнар, канчатковага заканадаўчага замацавання прыгонніцкіх адносін, як гэта назіралася ў Расіі Саборным Улажэннем 1649 г., у ВКЛ не мелася [6, с. 56]. Аграрная рэформа, з аднаго боку, істотна актывізавала развіццё сельскай гаспадаркі, а, з другога боку, садзейнічала працэсу прыгону сялян, абмежаваўшы права пераходу, паменшыўшы плошчу грамадскага землекарыстання [7].

У гады знаходжання беларускіх зямель у складзе Расійскай імперыі адбыліся дзве знакавыя аграрныя рэформы: 1861 г. і рэформа Віттэ-Сталыпіна пачатку XX ст. Закасцянелась сістэмы дзяржаўнай улады ў імперыі, не жадаючай трансфармацыі грамадскіх адносін у адпаведнасці з патрабаваннямі часу, калі ў Заходняй Еўропе поўным ходам развіваліся капіталістычныя адносіны і былі пакалеблены асновы абсалютызму, прывяла да сур’ёзнага эканамічнага крызісу, рэзкага пагаршэння сацыяльна-эканамічнага становішча сялянства, павелічэнне паншчыны да 6 дзён на тыдзень, рэзкага росту нядоімак сялян, а таксакма да

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

крызісу памешчыцкіх гаспадарак (як следства заняпаду сялянскіх).

Дваранства імперыі ў такіх умовах не было адзіным. Большасць не жадала ніякіх перамен, многія з іх згаджаліся даць сялянам грамадзянскія правы, але вызваленне іх без зямлі; буржуазна скіраваныя пласты дваранства выступалі за поўную адмену прыгоннага права і выкуп зямельных надзелаў сялянамі. Да прыкладу, памешчыкі Дрысенскага і Полацкага паветаў С. Урбі, І. Храпавіцкі і Ю. Шчыт прапаноўвалі, каб «для отвращения гибельных последствий несостоятельности владельцев, происходящей от постигших губернии в минувших годах неурожаев, прибегнуть к чрезвычайным средствам, а именно: изъявить готовность отказаться от крепостного права над людьми». Дзеля гэтага, лічылі яны, неабходна ўраду стварыць камітэт для вызначэння «прав и обязанностей как владельцев, так и крестьян». 23 студзеня 1850 г. іх прапанова была разгледжана дваранствам Віцебскай губерні, але не сабрала 2/3 галасоў прысутных, хоць і была падтрымана 260 памешчыкамі [8, с. 210–211].

Неабходнасць аграрнай рэформы дыктавалася няўхільным развіццём таварна-грашовых адносін, паступовым, але трывалае развіццём капіталізму, у тым ліку і ў Беларусі, якое стрымлівалася самаўладдзем з яго прыгонна-феадальнымі перажыткамі. Вядомейшы беларускі даследчык М. М. Улашчык адзначае яшчэ адзін фактар: калі колькасць прыгонных сялян у Заходняй Беларусі і Літве павялічылася ў 1816–1858 гг. на 23%, то колькасць дзяржаўных за гэты ж час – амаль у 2,5 разы (на 144,1%). Гэта было следствам механічнага пераводу духоўных сялян у дзяржаўныя, а таксама паляпшэнне іх становішча ў сувязі з пераводам дзяржаўных маёнткаў з канца 1840-х гг. з паншчыны на грашовы чынш, перадачай зямлі ліквідаваных фальваркаў сялянам. Аналізуе ён і прычыны хваляванняў сялян: празмерныя павіннасці, якія даводзілі да галечы, жорсткасці дваран, змяншэнне надзелаў, перавод на новыя, дрэнна ўрадлівыя глебы, рэкрутчына, перавод вольных людзей у прыгонных [9, с. 314]. М.

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

М. Улашчык прыйшоў да высновы, што на канец першай паловы XIX ст. манапольнае права феадалаў на зямлю распадалася з-за іх няздольнасці весці гаспадарку ў новых умовах і продаж зямлі мяшчанам, вольным людзям, дзяржаўным і прыватнаўласніцкім сялянам. Утваралася новая праслойка землеўладальнікаў, якая не належала ні да дваранства, ні да духавенства [9, с. 106, 113].

Вядома, што аграрная рэформа 1861 г. не прывяла да тых вынікаў, на якія разлічвалі сяляне. Паколькі памешчыкі атрымалі права складаць статутныя граматы, то яны, карыстаючыся гэтым, выбіралі для сябе больш урадлівыя ворныя землі, сенажаці, вадапоі. Атрымлівалася, што паслярэформавы чынш, як правіла, перавышаў даходнасць надзельнай зямлі. Беларускі даследчык В. П. Панюціч прыводзіць наступнае пацверджанне: з адменай прыгону аброчныя сяляне Магілёўскай губерні да 1864 г. уносілі штогод аброчных плацяжоў у сярэднім каля 7 руб. 47 кап. з рабочай душы, або 1 руб. 56 кап. на дзесяціну прыдатнай зямлі. Гэта дзесяціна ў пяці заходніх губернях у 1860-я – пачатку 1870-х гг. давала чыстага прыбытку ў сярэднім не больш, чым 1 руб. 20 кап. [10, с. 161–162]. Не меншае значэнне ва ўсходніх беларускіх губернях мела і тое, што сяляне сталі ў большай меры, чым раней, залежаць ад абшчыны. Менавіта цяпер не памешчык, а абшчына мела права пераглядаць памер зямлі, яе месцазнаходжанне, памер падатку і інш. Селянін не меў права без згоды абшчыны пакінуць яе. І гэта стала тормазам у развіцці сялянскай гаспадаркі, а гэта значыць і ўсёй сельскай гаспадаркі. Спадзяванні сялян атрымаць «сапраўдную волю» не спраўдзіліся.

Калі рэформа 1861 г. прывяла да адмены прыгоннага права і селянін юрыдычна перастаў належыць памешчыку, хоць эканамічна яшчэ доўга залежыў ад яго, то рэформа, пачатая С. Ю. Віттэ і прадоўжаная П. А. Сталыпінам, прывяла ў цэлым да ліквідацыі абшчыннага землякарыстання. Гэтыя рэформы пэўным чынам палепшылі становішча ў сельскай гаспадарцы, але не вырашылі існуючыя праблемы аграрных адносін у вёсцы.

З перамогай Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі на тэрыторыі Беларусі быў устаноўлены прынцыпова новы дзяржаўны і

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

грамадскі лад. У многім гэтаму садзейнічалі Дэкрэты аб міры і зямлі ад 26 кастрычніка 1917 г. на II Усерасійскім з'ездзе Саветаў, пасколькі сялянства складала да 90% усяго насельніцтва. Таму У. І. Ленін казаў, што ўрад «в первую голову должно решить вопрос о земле, – вопрос, который может успокоить и удовлетворить огромные массы крестьянской бедноты» [11, с. 23]. Дэкрэт адмяніў памешчыцкую ўласнасць на зямлю і ўзаконіў «Крестьянский наказ о земле», складзены на аснове 242 мясцовых наказаў. Ідэя Дэкрэта аб зямлі знайшла адлюстраванне ў арт. 7 маніфесту Часовага рабоча-сялянскага савецкага ўраду Беларусі ад 1 студзеня 1919 г. [12, с. 220], а таксама ў арт. 2а, 2б Канстытуцыі ССРБ 1919 г. [12, С. 228].

Асаблівае значэнне для развіцця аграрных адносін меў Зямельны кодэкс БССР 1923 г. [13]. Ён прадастаўляў сялянам права вольнага выбару працоўнага землекарыстання: камуны і арцелі з аднаго боку, добраахвотныя аб'яднанні асобных двароў або сукупнасці двароў, з другога боку. Пяцігадовы перспектыўны план развіцця лясной і сельскай гаспадаркі БССР на 1925–1929 гг. прадугледжваў негвалтоўнае перасяленне на хутары і дробныя пасёлкі 130 тыс. сялянскіх гаспадарак. Ставілася задача пераўтварыць Беларусь у Чырвоную Данію. Ва ўмовах нэпа Кодэкс прадугледжваў змешаную форму землекарыстання: з аднаго боку, быў узяты курс на пераўтварэнне сельскай гаспадаркі па сацыялістычным шляху развіцця, падтрымлівалася стварэнне саўгасаў, калектыўных гаспадарак, якія, перш за ўсё, аб'ядноўвалі б найбяднейшыя пласты сялянства. З іншага боку, улічваючы беднасць глебаў, адсутнасць прафесійных кадраў сельскай гаспадаркі, а таксама тэхнічных і мінеральных сродкаў апрацоўкі глебы, быў прапанаваны наркамам земляробства БССР Д. Ф. Прышчэпавым і іншы курс: мець не толькі буйныя гаспадаркі, але і малыя сельгасвытворчасці, хутарскую форму землекарыстання. Ні адной з іх ён не даваў перавагі, лічачы, што яны павінны дапаўняць адна іншую. Галоўнае – вынік. Буйныя калектыўныя гаспадаркі ствараюцца на базе былых памешчыцкіх маёнткаў з іх інвентаром, а для моцнага серадняка больш

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

эфектыўныя хутары і вотрубы, невялікія пасёлкі. Аднак такі падыход да гаспадарання на зямлі назавуць «кулацкім», наркама здымуць з пасады, выключаць з партыі, арыштуюць, бо гэта пярэчыла курсу партыі на калектывізацыю сельскай гаспадаркі.

Да чаго прывяла калектывизацыя, добра вядома. Толькі адзін прыклад, з пасяджэння Палітбюро ЦК КПСС ад 22 кастрычніка 1981 г. На ім разглядалася просьба старшыні Савета Міністраў ПНР, першага сакратара правячай ПАРП В. Ярузельскага прадаставіць Польшчы 50 тыс. т мяса. У той жа час СССР патрэбна было самому закупіць за мяжою 450 тыс. т мяса, 1 млн. т цукру, 700-800 тыс. т масла, 55 млн. т збожжа. Тым не менш, вырашана было закупіць для пастаўкі ў ПНР 30 тыс. т мяса ў IV квартале 1981 г. Савету Міністраў СССР, Дзяржплану СССР і Міністэрству знешняга гандлю СССР ставілася задача знайсці адпаведныя рэсурсы для закупкі мяса для Польшчы [14].

У цэлым для даследчыкаў савецкага часу характэрна была ідэалізацыя сацыялістычных аграрных адносін. Ён не быў адзназначны. Назіраліся як істотныя недахопы, так і станоўчыя перыяды, асабліва на тэрыторыі Беларусі ў 1960–1980-х гг. Укараненне ў сельскую гаспадарку найноўшых дасягненняў сельскагаспадарчай навукі і тэхнікі, інтэнсіўных тэхналогій, мінеральных угнаенняў, абгрунтаванага севазвароту, стварэнне буйных комплексаў, а таксама своечасовае заканадаўчае рэгуляванне адносін у сферы аграрных адносін – усё гэта прывяло да значнага павышэння ўраджайнасці асноўных сельскагаспадарчых культур. За 1986–1990 гг. у сярэднім за год яна склала 29,5 ц/ га, а па Гродзенскай вобласці – 30,4 ц/га [15, с. 212, 213]. У 1990 г. Рэспубліка па вытворчасці і спажыванні асноўных прадуктаў харчавання (збожжа, малака, мяса, яек) не саступала развітым дзяржавам свету. У 1989 г. у Беларусі ў разліку на душу насельніцтва было выраблена: збожжа 732 кг, цукровых буракоў – 177, бульбы – 1085, мяса (у забойнай вазе) – 117, у тым ліку свініны – 44, малака – 725 кг, яек – 357 штук. У ЗША адпаведна 1149, 93, 68, 120, 264 і 270, Брытаніі – 404, 140, 11, 66, 258 і 214, ФРГ – 544, 329, 131, 96, 413 і 204 [15, с. 124].

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

Але ў цэлым па СССР гэта было хутчэй выключэнне, чым правіла.

Толькі з набыццём дзяржаўнай незалежнасці Беларусі стала магчымым развіваць як дзяржаўныя формы землекарыстання, так і прыватныя, фермерскія. Па сутнасці, адбылося вяртанне ў новых, лепшых умовах развіцця грамадства і дзяржавы да прышчэпаўскага падыходу да аграрнага пытання, што гарантуецца Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь і заканадаўствам аб аграрна-прамысловым комплексе, асабліва Кодэксам дзяржавы аб зямлі, які юрыдычна замацаваў дзве формы ўласнасці на зямлю – дзяржаўную і прыватную, хоць уся зямля сельскагаспадарчага прызначэння знаходзяцца выключна ва ўласнасці дзяржавы [16].

Выкладзены матэрыял дазваляе заключыць, што аграрнае пытанне заўсёды з'яўлялася адным з галоўных для грамадства і дзяржавы. На яго вырашэнне на тэрыторыі Беларусі былі накіраваны рэформы 1557 г., 1861 г., 1906–1911 гг., а таксама савецкага часу. Яны, ў пэўнай ступені, паляпшалі развіццё сельскай гаспадаркі, але не вырашалі галоўнага – вырашэнне харчовай незалежнасці краіны, бо селянін быў адлучаны ад самастойнага карыстання зямлёй і выкарыстання вынікаў сваёй працы. Гісторыя сведчыць, што выхад з такога становішча знаходзіцца пры ўмове такіх грамадскіх адносін, калі існуе пэўны кампраміс паміж сялянствам і дзяржавай, калі ўлічваюцца інтарэсы і запыты гэтых бакоў, калі маюцца розныя формы ўласнасці на зямлю. У сувязі з гэтым падтрымліваем прапанову І. П. Кузьміч аб неабходнасці прыняцця Закона «Аб дзяржаўным рэгуляванні аграпрамысловай вытворчасці» [17].

Спіс выкарыстанных крыніц:

1. Пьянков, А. П. Происхождение общественного и государственного строя Древней Руси / А. П. Пьянков. – Минск : Изд-во БГУ, 1980. – 207 с.
2. Горемыкина, В. И. К проблеме исторических докапиталистических обществ: (на материале Древней Руси) / В. И. Горемыкина. – Минск : Выш. шк., 1970. – 79 с.
3. Штыхаў, Г. В. Старажытныя дзяржавы на тэрыторыі Беларусі / Г. В. Штыхаў. – Мінск : Права і эканоміка, 1999. – 94 с.
4. Устава на волоки и дополняющие ее документы шестой книги Литовских публичных дел Метрики Литовской / Изд. Имп. археогр. комис. – Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1913. – 62 с.

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

5. Грыцкевіч, А. Мікалай Радзівіл (Чорны) / А. Грыцкевіч // Славутыя імёны Бацькаўшчыны : [зборнік] / уклад.: У. Гілеп, А. П. Грыцкевіч. – Мінск, 2000. – С. 28–38.
6. Доўнар, Т. І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі : падручнік / Т. І. Доўнар. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2014. – 416 с.
7. Довнар, Т. И. «Устава на волоки 1577» / Т. И. Довнар // Белорусская юридическая энциклопедия : в 4 т. / Белорус. гос. ун-т, Юрид. фак. – Минск, 2007–2013. – Т. 4 : Т–Я. – 2013. – С. 129–130.
8. Хрестоматия по истории Белоруссии: с древнейших времен до 1917 г. : учеб. пособие / сост.: А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. – Минск : Изд-во БГУ, 1977. – 472 с.
9. Улащик, Н. Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии / Н. Н. Улащик. – М. : Наука, 1965. – 479 с.
10. Гісторыя Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Экаперспектыва, 2005. – Т. 4 : Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / [М. Біч і інш.]. – 519 с.
11. Ленин, В. И. Доклад о земле 26 октября (8 ноября) / В. И. Ленин // Полн. собр. соч. – Изд. 5-е. – М., 1974. – Т. 35. – С. 23–24.
12. Вішнеўскі, А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах: (са старажытных часоў да нашых дзён) : вучэб. дапам. / А. Ф. Вішнеўскі, Я. А. Юхо. – Мінск : Акад. МУС, 1998. – 311 с.
13. О введении в действие Земельного кодекса : постановление ЦИК Советов ССР Белоруссии, 29 марта 1923 г. // Собр. узаконений и распоряжений Рабоче-крестьян. правительства Социалист. Совет. Респ. Белоруссии. – 1923. – № 6. – Ст. 55.
14. Жирнов, Е. «Более тяжелую для нас просьбу трудно придумать» / Е. Жирнов // Коммерсантъ. – 2017. – 11 августа.
15. Народное хозяйство Республики Беларусь в 1991 г. : стат. сб. / Гос. ком. Респ. Беларусь по статистике и анализу. – Минск : [б. и.], 1993. – 263 с.
16. Кодекс Республики Беларусь о земле : [принят Палатой представителей 25 нояб. 1998 г. : одобр. Советом Респ. 19 дек. 1998 г.]. – Минск : [б. и.], 1999. – 63 с. – (Земельные отношения в Республике Беларусь ; вып. 1).
17. Кузьмич, И. П. Современные проблемы развития аграрного законодательства Республики Беларусь / И. П. Кузьмич // Актуальные проблемы правового регулирования аграрных, земельных отношений, природопользования и охраны окружающей среды в сельском хозяйстве : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Москва, 31 марта 2010 г. / Рос. ун-т дружбы народов, Рос. гос. аграр. ун-т – МСХА им. К. А. Тимирязева ; отв. ред.: Г. Е. Быстров, В. Ф. Понька. – М., 2010. – С. 345–352.

References:

1. P'yankov A. P. *The origin of the social and state system of Ancient Russia*. Minsk, BSU Publishing House, 1980. 207 p. (in Russian).
2. Goremykina V. I. *On the problem of historical precapitalist societies: (based on the material of Ancient Russia)*. Minsk, Vysheishaya shkola Publ., 1970. 79 p. (in Russian).
3. Shtykhau G. V. *Ancient states on the territory of Belarus*. Minsk, Prava i ekanomika Publ., 1999. 94 p. (in Belarusian).
4. *Charter on voloks and supplementing documents of the sixth book of Lithuanian public affairs of the Lithuanian Metric*. Yuryev, Tipografiya K. Mattisena Publ., 1913. 62 p. (in Russian).
5. Grytskevich A. Mikalai Radzivil (Chorny). *Slavutyya imeny Bats'kaushchyny* [Famous names of the fatherland]. Minsk, 2000, pp. 28–38 (in Belarusian).
6. Dounar T. I. *History of the state and law of Belarus*. Minsk, Adukatsyya i vykhavanne Publ., 2014. 416 p. (in Belarusian).
7. Dovnar T. I. "Charter of voloks 1577". *Belarusian legal encyclopedia. Vol. 4*. Minsk, 2013, pp. 129–130 (in Russian).
8. Ignatenko A. P., Sidortsov V. N. (comp.). *A textbook on the history of Belarus: from ancient times to 1917*. Minsk, Publishing House of the Belarusian State University, 1977. 472 p. (in Russian).
9. Ulashchik N. N. *Prerequisites for the peasant reform of 1861 in Lithuania and Western Belarus*. Moscow, Nauka Publ., 1965. 479 p. (in Russian).

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by

10. *History of Belarus. Vol. 4. Belarus as a part of the Russian Empire (late XVIII – early XX century.)*. Minsk, Ekaperspektyva Publ., 2005. 519 p. (in Belarusian).
11. 15. Lenin V. I. Report on the land of October 26 (November 8). *Complete works. Vol. 35*. 5th ed. Moscow, 1974, pp. 23–24 (in Russian).
12. Vishneuski A. F., Yukho Ya. A. *History of the state and law of Belarus in documents and materials: (from ancient times to the present day)*. Minsk, Academy of the Ministry of Internal Affairs, 1998. 311 p. (in Belarusian).
13. On the enactment of the Land Code: resolution of the Central Executive Committee of the Soviets of the Socialist Soviet Republic of Byelorussia, March 29, 1923. *Sobranie uzakonenii i rasporyazhenii Raboche-krest'yanskogo pravitel'stva Sotsialisticheskoi Sovetskoi Respubliki Belorussii* [Collection of legalizations and orders of the Workers 'and Peasants' Government of the Socialist Soviet Republic of Byelorussia], 1923, no. 6, art. 55 (in Russian).
14. Zhirnov E. “It is difficult to come up with a more difficult request for us”. *Kommersant"* [Kommersant], 2017, August 11. (in Russian).
15. State Committee of the Republic of Belarus on Statistics and Analysis. *National economy of the Republic of Belarus in 1991: statistical collection*. Minsk, 1993. 263 p. (in Russian).
16. *Land Code of the Republic of Belarus*. Minsk, 1999. 63 p. (in Russian).
17. Kuz'mich I. P. Modern problems of the development of agrarian legislation of the Republic of Belarus. *Aktual'nye problemy pravovogo regulirovaniya agrarnykh, zemel'nykh otnoshenii, prirodopol'zovaniya i okhrany okruzhayushchei sredy v sel'skom khozyaistve: materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii, Moskva, 31 marta 2010 g.* [Actual problems of legal regulation of agrarian, land relations, nature management and environmental protection in agriculture: proceedings of the International scientific and practical conference, Moscow, March 31, 2010]. Moscow, 2010, pp. 345–352 (in Russian).

Дата паступлення артыкула 29.07.2021
Received 29.07.2021

Репозиторий ЦНБ НАН Беларуси - http://library.basnet.by